

Економіка

УДК 631.115:342.25:334.7

© 2021

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Д.В. Неміш¹, М.М. Гуменюк², І.Ф. Баланюк³,
Д.І. Шеленко⁴, Л.С. Сас⁵

³⁻⁵доктори економічних наук

^{1,2}кандидати економічних наук

^{1,2}Прикарпатська державна сільськогосподарська станція
Інституту сільського господарства Карпатського регіону,
вул. Бандери, 21 А, м. Івано-Франківськ, 76000, Україна

³⁻⁵ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, Україна

e-mail: ¹dmytro.nemish@gmail.com, ²maryana.gumenyuk@gmail.com,

³ifbalaniuk@gmail.com, ⁴diana.shelenko@pnu.edu.ua, ⁵liudmyla.sas@pnu.edu.ua
ORCID: ¹0000-0002-8775-9305, ²0000-0001-8420-9730, ³0000-0002-8320-6383,

⁴0000-0002-9214-7258, ⁵0000-0003-2053-0394

Надійшла 9.11.2020

Мета. Розкрити сучасні особливості функціонування особистих селянських господарств (ОСГ), висвітлити основні проблеми і перспективи їх розвитку. **Методи.** Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи: абстрактно-логічний, аналізу і синтезу, порівняльний, графічний, аналітичних групувань, соціологічний, розрахунково-конструктивний. **Результати.** Проведено аналіз структури продукції сільського господарства, встановлено, що частка ОСГ у її виробництві є вагомою і сприятиме забезпеченню регіону продовольством. Дослідження підтверджують, що за площею наявних сільськогосподарських угідь та виробництвом продукції регламентується спеціалізація ОСГ. Визначено, що розвиток цих господарств, перетворює їх у основних виробників, за більшістю видів сільськогосподарської продукції. ОСГ здатні у деяких аспектах діяльності конкурувати із суспільним сектором, сприяти реструктуризації аграрного сектору економіки, впливати на зміну земельних, майнових та трудових відносин. Основними проблемами у їх діяльності є низький рівень технічної оснащеності, висока собівартість і трудомісткість продукції, обмеженість фінансових ресурсів та можливостей реалізації продукції, зміна соціально-демографічної ситуації на селі. Сприяти вирішенню цих проблем повинні новостворені

об'єднані територіальні громади (ОТГ). Висновки. Розвиток ОСГ в умовах ринкової економіки є однією з умов виживання сучасної сільської родини. Визначено кілька варіантів трансформації ОСГ залежно від їх площі, зокрема, перетворення у сімейні ферми. На рівні ОТГ доцільно використовувати заходи, спрямовані на стимулювання розвитку ОСГ в існуючій формі і у формі сімейних ферм. Для підвищення ефективності функціонування галузі та покращення фінансування мешканців сільських територій.

Ключові слова: обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, сімейна ферма, об'єднана територіальна громада (ОТГ).

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202102-10>

Процес розвитку ОСГ у різні історичні періоди мав свою специфіку, зумовлену природними, економічними, суспільно-політичними й соціальними факторами. Сьогодні одним із головних і вагомих чинників впливу є адміністративна децентралізація.

Загальним для всіх попередніх періодів розвитку економіки України було функціонування ОСГ як основи життєзабезпечення родини. Основними завданнями функціонування даних господарств в умовах децентралізації є: формування нових суб'єктів ринкового середовища, орієнтованих на попит і конкуренцію; стимулювання виробничої активності сільського населення з метою покращення фінансового становища ОТГ; подолання дефіциту продуктів харчування на споживчому ринку та цільовий орієнтир на самозабезпечення; вирішення проблеми безробіття; вирощування екологічно чистої продукції, надлишок якої поповнює не тільки внутрішній, ринок.

У сучасних умовах перед ОСГ відкриваються широкі можливості успішного функціонування та розвитку, проте для цього потрібне відповідне підґрунтя — належне нормативно-правове регулювання, виважена державна політика, фінансова та інформаційна підтримка тощо. Для ОСГ, які дедалі активніше діють або будуть змушені діяти в умовах ринку та зумовленої ним конкуренції, гостріше поставатиме питання ефективного функціонування. Отже, очевидно є потреба пошуку управлінських рішень на різних рівнях адміністративного управління, які дадуть можливість максимізувати ефективність виробництва в цих господарствах.

Питанню теоретичних засад та сучасних особливостей функціонування особистих

селянських господарств, прикладних проблем подальшого їх розвитку присвячено значну частину досліджень вітчизняних науковців.

Досліджуючи економічні аспекти функціонування ОСГ І.В. Свиноус, зокрема, розглядав відмінності й подібності загальних принципів функціонування фермерських господарств та ОСГ у нинішніх умовах і визначав можливості імплементації зарубіжного досвіду в національну економіку [1]. В.К. Збарський та А.І. Липов'як-Мелкозьорова наголошували на низькій ефективності ОСГ і пропонували вдосконалити методичний підхід для обчислення показників економічної ефективності виробництва продукції в них [2].

Обґрунтовуючи стратегічні напрями розвитку сільськогосподарського виробництва, В.Я. Месель-Веселяк та М.М. Федоров зазначали, що для ОСГ треба створити організаційно-економічні умови для подальшого розвитку — доступ до ринку продукції і цінового забезпечення [3]. О.М. Шпичак зазначав, що ОСГ можна вважати основним місцем трудової діяльності, лише за умови, що розрахунковий дохід на кожного члена сім'ї не нижчий за прожитковий мінімум [4]. На високому рівні трудомісткості процесів виробництва продукції в ОСГ наголошували І. Козак, І. Баланюк, Д. Шеленко [5].

Досліджуючи проблеми інституційної формалізації сімейних фермерських господарств, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік та О.Г. Шпикуляк вказували на необхідність формування організаційних особливостей створення даних форм господарювання [6, 7]. Вивчаючи напрями трансформації особистих селянських господарств

у підприємницькі структури, Т.І. Яворська дослідила рівень державної підтримки фермерських господарств Польщі [8].

На доцільності типологізації ОСГ за сукупністю багатьох функцій з метою формування організаційно-економічних механізмів їх розвитку і підтримки наголошував В.В. Гоблик [9]. Питанню функціонування ОСГ, зокрема і в умовах децентралізації приділили увагу Ю.Е. Губені та Ю.А. Коверко, дослідивши вплив адміністративної реформи на підприємницьке середовище ОСГ [10].

Водночас подальшого дослідження потребує визначення перспектив функціонування ОСГ як складової аграрного підприємництва та ролі новостворених державних інститутів у подальшому розвитку.

Пошук нових шляхів оптимізації діяльності, інтенсифікації технологічних процесів, підвищення рівня продуктивності праці та виведення ОСГ на нову індустріальну основу є безперервним процесом, зокрема і в умовах адміністративної децентралізації. Тому подальші наукові опрацювання цього напрямку залишаються актуальними.

Мета досліджень — дослідити роль ОСГ у забезпеченні виробництва сільськогосподарської продукції, обґрунтувати науково-методичні засади і практичні пропозиції щодо перспектив розвитку ОСГ в умовах адміністративної децентралізації.

Матеріали та методи досліджень. У процесі досліджень використовували такі загальнонаукові та спеціальні методи: абстрактно-логічний — під час формування теоретичних узагальнень, припущень, формування висновків; аналізу та синтезу — за оцінювання діяльності ОСГ, обґрунтуванні пропозицій щодо забезпечення їх подальшого розвитку; порівняльного аналізу — для зіставлення економічних показників у часі та просторі; графічний — за наочного відображення динаміки і структурних змін у розвитку виробництва продукції ОСГ; аналітичних групувань — для установлення залежностей між факторами та результативністю господарювання; соціологічний — під час здійснення анкетування власників ОСГ; розрахунково-конструктивний — для обґрунтування прогнозних показників формування сімейних ферм.

Результати досліджень. ОСГ називають «українським феноменом», оскільки сьогодні в Європі важко знайти категорію виробників аграрної продукції, йдеться про 4 млн господарств (за іншими оцінками — 4,5 млн), — які не мають юридичного статусу і діяльність яких чітко не регламентована на законодавчому рівні. В Україні ця проблема торкається значної кількості виробників сільськогосподарської продукції, які позиціонуються як ОСГ. Тут спостерігаються значні недоліки в питаннях оподаткування, збуту продукції [11].

Головна мета виробництва — самозабезпечення продуктами харчування, реалізація залишків одержаної сільськогосподарської продукції. В умовах економічної стабільності — елемент вторинної, а у період економічних негараздів — основної зайнятості [12]. Головною економічною метою функціонування ОСГ є забезпечення його членам гарантованого рівня добробуту, максимально наближеного до соціального стандарту. Дані господарства за перехідної економіки стали основним джерелом доходів для сімей, що проживають у сільській місцевості, а в багатьох випадках — єдиним. ОСГ працюють на засадах самофінансування, і тому без значних капіталовкладень забезпечують ріст виробництва сільськогосподарської продукції. Вони менш залежні від різного роду енергоносіїв, їх вартості та інших матеріально-технічних ресурсів.

Аналіз економічних і соціальних функцій таких господарств показує їх високу значущість у розвитку сучасного сільського способу життя. Інститут ОСГ, як і багато років тому, впливає практично на всі сфери життя сучасного селянства. Великі потенційні можливості і низький рівень їх реалізації дають можливість зробити висновок, що ОСГ має значні резерви економічного і соціального зростання.

Ідентифікація видів та побудова розгалуженої класифікації ОСГ має велике теоретичне і практичне значення, адже забезпечить виявлення основних характеристик стану і функціонування ОСГ, дасть змогу визначити перспективи й встановити стратегічні напрями їх розвитку і регулювання, виділити найбільш дієві заходи впливу на рівні ОТГ. Класифікувати ОСГ доцільно

за такими характерними ознаками: за ме-тою діяльності — багатогалузеві, споживчі, товарно-споживчі, які реалізують на ринку надлишки виробленої продукції, а також товарно-багатогалузеві спеціалізовані господарства; за місцем проживання власника та розташуванням земельної ділянки — сільські і міські; за розміром земельної ділянки — розвинені (2 га і більше), середні (1–2 га), дрібні (до 1 га); за виробничим потенціалом — слабким, середнім, високим.

Формування спеціалізації та розмірів ОСГ відбувається під дією комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників. До основних чинників, які впливають на створення та розвиток ОСГ, слід віднести: демографічні (чисельність і темпи приросту населення, його віковий склад, міграційні процеси); економічні (рівень розвитку сфери обслуговування та транспорту, мережі дошкільних та шкільних закладів, обсяг і структуру товарообігу, рівень реальних доходів населення та розвитку системи охорони здоров'я, наявність робочих місць); політичні (ступінь соціальної спрямованості політики уряду, органів законодавчої державної влади, профспілок, апарату управління ОТГ); культурні (культурні цінності, система чинних моральних норм, доступність закладів культури, «прив'язаність до землі»); екологічні умови (природно-географічні особливості середовища проживання, ступінь урбанізації і санітарно-гігієнічних умов життєдіяльності).

Реформування системи управління та розвиток територіальних громад зумовили істотне підвищення ролі ОСГ у вирощуванні сільськогосподарської продукції. До

початку сучасної аграрної реформи в Івано-Франківській області ОСГ, займаючи 24,1% площі сільськогосподарських угідь забезпечували виробництво валової продукції сільського господарства на 54,8% від спільного результату всіх категорій господарств, а сільськогосподарські підприємства займаючи 75,9% площі — на 45,2% (рис. 1).

Збільшення землезабезпечення та неоднакові темпи змін в обсягах виробництва продукції в ОСГ і сільськогосподарських підприємствах призвели до збільшення питомої ваги перших у структурі виробництва до 90,2% у 2005 р.

У 2010 р. ОСГ, займаючи 77,7% площі сільськогосподарських угідь, забезпечували 79,1% виробництва валової продукції. З 2010 р. спостерігається тенденція зменшення частки обсягу виробництва валової продукції ОСГ. При цьому темп приросту частки виробництва валової продукції сільськогосподарських підприємств області становить 85,2%, а темп зменшення частки обсягу виробництва валової продукції ОСГ — 22,5%. Це свідчить про вищу ефективність господарювання у сільськогосподарських підприємствах області порівняно з ОСГ. Впродовж останніх 5-ти років спостерігається поступове зменшення частки ОСГ у загальному обсязі валової продукції області: з 64,3% у 2015 р. до 61,3% у 2019 р.

За даними соціологічного обстеження складових витрат на ведення господарства встановлено, що члени ОСГ не враховують у складі собівартості виробленої продукції затрати праці, оскільки їх сукупність із іншими засобами у вартісному вираженні вища,

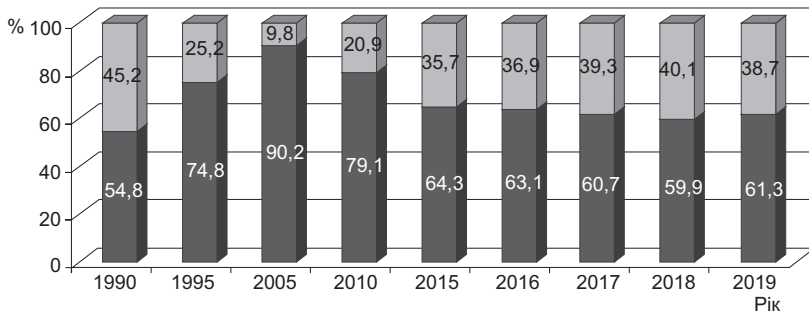

Рис. 1. Структура виробництва валової продукції сільського господарства Івано-Франківської області, %: ■ — сільськогосподарські підприємства; ■ — особисті селянські господарства

Джерело: розраховано та складено за даними державної служби статистики України [13].

ніж ринкова вартість вироблених продуктів. Відповідно собівартість багатьох видів продукції у ОСГ є нижчою, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Внаслідок цього виробництво таких трудомістких видів продукції як картопля, овочі, плоди, молоко, м'ясо, яйця перемістилося переважно до селянських господарств (табл. 1).

Питома вага ОСГ у загальному обсязі виробництва валової продукції зменшилася впродовж 10-ти років. Ці господарства у 2019 р. виробили 57,5% валової продукції рослинництва, що на 24,4% менше порівняно з 2010 р., та 66,5% продукції тваринництва, що на 12,6% менше порівняно з 2010 р. Водночас вартість валової продукції рослинництва, виробленої ОСГ, збільшилася на 21,7%, а вартість валової продукції тваринництва зменшилася на 10,7%.

В Івано-Франківській обл. ОСГ майже в повному обсязі забезпечують виробництво картоплі, овочів, плодів та ягід, незважаючи

на те, що урожайність перших двох видів продукції є значно нижчою порівняно з сільськогосподарськими підприємствами. Значна частка продукції тваринництва також сконцентрована саме в ОСГ. Їх частка щодо виробництва яловичини та телятини становить 95,4%, а молока 95,8%. Якщо обсяг виробництва яловичини та телятини забезпечений цими господарствами у 2019 р. порівняно з 2015 р. залишився незмінним, то обсяг виробництва молока зменшився на 46,3 тис. т. або 9,5%. Впродовж 2015–2019 рр. також спостерігається негативна тенденція щодо нижчої продуктивності виробництва молока в ОСГ порівняно з сільськогосподарськими підприємствами у середньому на 7%.

У результаті проведених досліджень встановлено, що за останні 5 років поголів'я великої рогатої худоби зменшилося на 17,8%, у т.ч. корів — на 16,9, свиней — на 11,7%. Однією з визначальних обставин, що вплинули на зменшення поголів'я

1. Роль ОСГ у забезпеченні виробництва продукції сільського господарства Івано-Франківської області

Показник	Роки							Темп росту з 2015 р. до 2019 р., %
	1990	2010	2015	2016	2017	2018	2019	
Частка у виробництві продукції рослинництва, %	36,6	76,0	61,5	57,6	53,4	54	57,5	93,5
Частка у виробництві продукції тваринництва, %	69,5	76,1	67,5	70,7	71,5	68,6	66,5	98,5
Частка у виробництві зернових та зернобобових, %	9,0	55,3	40,1	37,6	39,2	36,5	39,6	98,8
Частка у виробництві картоплі, %	78,1	99,6	99,5	99,6	99,6	99,7	99,8	100,3
Частка у виробництві овочів, %	39,9	94,3	94,3	95,2	95,9	96,1	97,6	103,5
Частка у вирощуванні поголів'я ВРХ, %	45,8	95,5	92,1	92,1	90,8	91,0	91,3	99,1
Частка у виробництві яловичини та телятини, %	15	97,4	90,3	90,6	90,1	93,8	95,4	105,6
Частка у вирощуванні поголів'я корів, %	66,9	97,1	95,8	95,7	95,0	95,1	95,0	99,2
Частка у виробництві молока, %	58,1	97,6	96,5	96,3	96,0	96,0	95,8	99,2
Співвідношення продуктивності корів ОСГ та сільськогосподарських підприємств, %	76,7	103,5	88,5	94,1	88,4	96,4	98,8	95,5
Частка у вирощуванні поголів'я свиней, %	57,2	48,9	34,0	39,8	32,7	30,9	30,7	90,3

Джерело: розраховано та складено за даними державної служби статистики України.

в особистих селянських господарствах на Прикарпатті є складна демографічна ситуація на селі, депопуляція сільського населення. У селах залишаються переважно люди пенсійного і передпенсійного віку, які не завжди спроможні доглядати за наявним поголів'ям.

Слід зазначити, що існує стійка тенденція до розширення площі землекористування ОСГ та забезпечення ними нижчої урожайності, а також зосередження в цих господарствах основної частини поголів'я худоби нижчої продуктивності. Поряд із цим, за останні 2 роки в умовах адміністративної децентралізації намітилася тенденція до зменшення частки ОСГ у виробництві валової продукції тваринництва в області, а також зменшення в ОСГ частки виробництва продукції тваринництва. Тобто можна зробити висновки про зниження ефективності функціонування ОСГ і використання ними екстенсивного способу ведення господарства.

Спостерігається розподіл продовольчої спеціалізації різних категорій господарств у межах регіону: ОСГ на продукції молочно-м'ясного скотарства та овочівництва, а сільськогосподарських підприємств на вирощуванні зернових і технічних культур, відгодівлі свиней. Водночас ОСГ неспроможні забезпечити високу ефективність тваринницької галузі. Це зумовлено недостатнім рівнем матеріально-технічного забезпечення і мотивації праці, високою трудомісткістю виробництва та низьким рівнем механізації.

Через недостатній рівень фінансових можливостей забезпеченість господарств сільськогосподарською технікою за даними обстеження становить 44%. Власники ОСГ через фінансову скруту не можуть закуповувати насіннєвий матеріал, здійснювати вапнування ґрунтів, використовувати племінних плідників, проводити штучне запліднення, ветеринарну та санітарну обробку тварин, здійснювати контроль за якістю молока — все це негативно впливає на рівень виробництва та якості тваринницької продукції.

Результати групування ОСГ за розміром показали, що із зростанням площі сільськогосподарських угідь збільшується частка господарств, які утримують сільськогосподарських тварин. Площею наявних сільськогосподарських угідь регламентується також і кількість, і видова структура сільськогосподарських тварин (табл. 2).

Загалом ОСГ площею 0,5 га і менше землі утримують 11,2% великої рогатої худоби, корів — 11,7, свиней — 25%. Утримують вони лише по одній корові на 1 господарство, бо в цій групі малорозвинуте скотарство.

У підприємств групи (площа від 0,51 до 1,0 га) частка тварин, що утримуються за видами, така: велика рогата худоба — 41,8%, корови — 43,4, свині — 41,5%. В ОСГ другої групи утримують у середньому 3 корови на 1 господарство.

Підприємства, які займають площу 1,01 га і більше займаються переважно скотарством, зокрема відгодівлю корів забезпечують

2. Залежність розвитку тваринництва в ОСГ Івано-Франківської обл. від їх розміру

Групи за площею сільськогосподарських угідь, га	2018 р.			2019 р.		
	Велика рогата худоба	Корови	Свині	Велика рогата худоба	Корови	Свині
<i>Частка сільськогосподарських тварин за розміром сільських домогосподарств, %</i>						
0,5 га і менше	13,7	15,1	16,1	11,2	11,7	25,0
0,51–1,00 га	48,0	48,7	41,1	41,8	43,4	41,5
1,01 га і більше	38,3	36,2	42,8	47	44,9	33,5
<i>Кількість сільськогосподарських тварин у розрахунку на 10 господарств, гол.</i>						
0,5 га і менше	1,4	1,1	1,6	1,0	0,8	2,3
0,51–1,00 га	4,4	3,0	3,5	3,5	2,6	3,5
1,01 га і більше	6,5	4,1	6,8	7,3	4,9	5,2
Усі господарства	3,8	2,6	3,6	3,4	2,4	3,4

Джерело: розраховано за даними державної служби статистики України [13].

44,9% ОСГ цієї групи, які утримують у середньому на 1 господарство 5 корів. Отже, низька концентрація земельних угідь й інші негативні чинники зовнішнього та внутрішнього середовищ перешкоджають забезпеченню належних обсягів та ефективності виробництва продукції тваринництва.

У результаті узагальнення проведених досліджень роботи ОСГ встановлено, що:

- функція самозабезпечення сільських родин продуктами харчування власного виробництва залишається основною для цих господарств. Реалізують вони здебільшого тільки надлишок виробленої продукції;

- однією із важливих проблем функціонування ОСГ є проблема збуту різноманітної нестандартизованої продукції. За даними анкетного опитування, у складі витрат, пов'язаних із процесом реалізації продукції, 70% припадає на транспорт і майже 25% — на оплату торговельних місць на ринках;

- доходи від діяльності ОСГ залежать від багатьох факторів: як соціальних — наявності працездатних членів господарства, кількості членів родини, віку власників, ступеня прояву господарської активності, так і економічних — напряду виробничої діяльності, розміру землекористування, наявності в господарстві необхідних засобів виробництва. Ці фактори можуть стимулювати додаткове виробництво, або, навпаки, стримувати та спричиняти додаткові витрати;

- рівень витрат на виробництво основних видів продукції в ОСГ досить високий. Водночас ОСГ варто розглядати як своєрідний буфер, що стримує загальний спад виробництва сільськогосподарської продукції, чим підтримує певний рівень продовольчої безпеки держави;

- зазвичай маркетинговий ланцюг, через який продукція від селян доходить до кінцевого споживача довгий та насичений перекупниками. Маркетинговий ланцюг впливає і в зворотному напрямі під час придбання ресурсів або послуг. У результаті ОСГ оплачують максимальну вартість засобів, але отримують мінімальну ціну за свою продукцію;

- соціальне значення ОСГ для сільських родин із поліпшенням загальної соціально-економічної ситуації зменшується. Вони все менше залежать від ОСГ і тому менше уваги приділяють його розвитку.

Територіальне розташування та рівень забезпеченості природними ресурсами, наявність транспортної інфраструктури, наявність робочих місць і кваліфікованих кадрів, інвестиційна привабливість, якість управління територією визначають стійкість розвитку ОТГ. Основною тенденцією цього процесу є поглиблення диспропорцій соціально-економічного стану сільських територій. За таких умов основною метою формування ефективних сільських територіальних громад є мінімізація негативних факторів за допомогою використання аграрного потенціалу, активізації діяльності ОСГ і формування нових підходів до управління ними на рівні громади.

З одного боку, новостворені райони та громади матимуть значний інституційний, адміністративний і економічний вплив на розвиток сільських територій, а відповідно й ОСГ. Якщо сільське господарство буде другорядним у порядку денному громади, то потенційні загрози для менш успішних громад зі значним аграрним потенціалом і проблемами розвитку можуть нівелювати наявні перспективи активізації господарської діяльності ОСГ.

З іншого боку, децентралізація дає можливості для розвитку ОСГ насамперед через наближення ринкового центру, формування нових споживачів, зменшення транспортних витрат у зв'язку з розбудовою транспортних мереж, можливості локальних закупівель для комунальних потреб. Як наслідок усунуться значні труднощі у сфері зайнятості, притаманні більшості ОТГ в Україні.

Щоб не втратити важливого виробника сільськогосподарської продукції та зберегти специфічний сільський устрій в ОТГ потрібно сформувати умови для подальшого розвитку ОСГ.

Нині можна виокремити 2 способи, якими він має відбуватися: набуття згаданими господарствами правового статусу сільськогосподарського товаровиробника; вдосконалення їх виробничо-господарської діяльності. Перший варіант є можливим завдяки їх трансформації в нові та наявні організаційно-правові структури (фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства) або законодавчими змінами із наданням відповідного статусу товарним

ОСГ. Стосовно другого напрямку розвитку ОСГ — удосконалення виробничо-господарської діяльності — можна виділити зменшення виробничих витрат, нарощування обсягів виробництва, покращення якості, підвищення конкурентоспроможності продукції тощо. Досягти цього можна шляхом диверсифікації та раціоналізації діяльності господарств, їх кооперації, а також використання інновацій [14].

Основними заходами стимулювання розвитку ОСГ на рівні ОТГ, які утворилися в процесі децентралізації мають стати такі заходи:

- розробка програми розвитку ОСГ відповідної територіальної громади із зазначенням основних цільових орієнтирів;

- залучення в ОТГ зовнішніх інвестиційних ресурсів для будівництва переробних підприємств;

- стимулювання кооперативного руху в сільському господарстві всупереч процесам монополізації ринку;

- залучення коштів Державного фонду регіонального розвитку з метою реалізації проєктів економічного спрямування для вдосконалення функціонування та розвитку ОСГ;

- удосконалення кредитного механізму, зокрема розвитку кредитної кооперації на селі, пільгового кредитування для придбання техніки;

- облаштування безкоштовних торговельних місць на місцевих ринках із системою контролю якості продукції;

- запровадження стимулювальних механізмів для зростання поголів'я в ОСГ;

- організація заготівлі молока та інших видів продукції за ринковими цінами;

- підтримка вирощування овочів, плодів та ягід відповідно до потреб новостворених плодоовочевих консервних і сокових заводів;

- створення районних мобільних науково-консультативних, інформаційних центрів, а на місцевому рівні — центрів агротехнічного і зооветеринарного обслуговування.

Нині можливими є 2 варіанти функціонування ОСГ на ринку: перший — підприємства працюють самостійно, другий — об'єднуються (інтегруються) у кооператив, що забезпечує їх інформацією: яку продукцію, в яких обсягах, з якою собівартістю і якістю виробити, а також які, для яких періодів року

і за якою ціною можна одержати необхідні ресурси й головне — кому, на яких умовах, в яких обсягах та за якою ціною можна продати вироблену продукцію. Основою взаємозв'язків кооперативних формувань з ОСГ має бути гарантія реалізації виробленої продукції, а також надання постійної підтримки у виробництві цієї продукції. Такі об'єднання дадуть можливість скоротити кількість посередників у системі збуту й забезпечити об'єктивні прибутки виробникам і посередникам.

Наприклад, важливим фактором підтримки невеликих господарств Польщі є створення груп виробників сільськогосподарської продукції (Grupy producentow rolnych) за окремими її видами (зернові, молочні тощо). Створення таких груп покликане спонукати польських фермерів до спільної діяльності на ринку. Зокрема, передбачається спільне просування продукції на ринку, включаючи підготовку до реалізації, централізацію продажу й доставку до оптових покупців. Для створення груп виробників сільськогосподарської продукції виділяється одноразова допомога як із державного бюджету, так і з коштів, що фінансуються Європейським Союзом [8].

Створення ОСГ самостійно або разом з іншими формами господарювання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є одним із найважливіших способів підвищення продуктивності та ефективності цих господарств. Зокрема, розвиток у сільській місцевості молочарських кооперативів підвищить ефективність виробництва молока, якість молочної сировини та покращить заготівельно-збутову інфраструктуру на дрібнотоварному ринку.

Важливим для розвитку кооперативного руху є проєкт СОКОДЕВІ. Співпрацю за цим проєктом було започатковано у червні 2015 р. Меморандумом про взаєморозуміння між Івано-Франківською обласною державною адміністрацією та канадійською стороною, який передбачає надання технічної та методичної допомоги молочарським обслуговуючим кооперативам і сімейним фермам. Наразі проєкт активно працює в Рогатинському районі на базі сільськогосподарського обслуговуючого молочарського кооперативу «ЕКОМ» (с. Чесники).

Поширення такої практики є доцільним по всій області.

Також доцільно було б впровадити аналогічний проєкт, який би об'єднував ОСГ з виробництва м'яса великої рогатої худоби і надавав допомогу з просування цієї продукції, зокрема і на ринки ЄС.

Нині ОСГ опинилися на порозі кардинальних інституціональних змін, посилення євроінтеграційних процесів та експортної орієнтації сільського господарства [14]. У зв'язку з цим дехто з науковців вважає за необхідне переведення частини ОСГ до категорії сімейних фермерських господарств [1, 6, 7, 9, 14]. Де-факто більшість ОСГ уже сьогодні є сімейними фермерськими господарствами — обробляють 2 і більше гектарів землі, утримують 10 гол. великої рогатої худоби, працюють усією родиною. Де-юре вони залишаються ОСГ, отже, користуються іншою системою оподаткування, мають організаційні та фінансові проблеми при збуті своєї продукції переробним та іншим підприємствам, які є юридичними особами.

Результати опитування довели, що 70% власників ОСГ вважають за потрібне створити підприємства дрібнотоварного виробництва і більшість з них (86%) готова взяти участь у цьому процесі своїми матеріальними і нематеріальними активами. Діяльність у такій формі дасть змогу, на думку половини (50%) власників ОСГ, вирішити проблеми реалізації продукції, інші вважають, що така форма господарювання сприятиме стабільному доходу, для невеликої частини власників ОСГ дуже важлива можливість технічного оснащення сільськогосподарського виробництва.

Відповідно держава має запровадити такі економічні механізми й стимули, що спонукатимуть реєструвати сімейні фермерські господарства. Це зробити важко в один момент, не варто діяти в примусовому порядку. Основною передумовою має бути особиста зацікавленість, мотивація і підприємницька ініціатива власників ОСГ. На нашу думку, на початковому етапі необхідно створити пільгові умови реєстрації, забезпечити чітку пільгову систему оподаткування і систему соціального захисту. Тобто власники ОСГ повинні усвідомити, що бути зареєстрованим сільськогосподарським

виробником вигідно. Для реорганізації у сімейні фермерські господарства ОСГ мають виробляти сільськогосподарську продукцію не лише для забезпечення потреб своєї сім'ї, а й для реалізації.

Як зазначають В.Я. Месель-Веселяк та М.М. Федоров, «у зв'язку з тим, що особисті селянські господарства забезпечують високу частку виробництва продукції сільського господарства і виконують значну роль у продовольчому забезпеченні населення України та, враховуючи збитковість, їм необхідно надавати прями державні дотації» [3].

ОСГ для реформатування на фермерські господарства сімейного типу повинні мати достатню мотивацію. Виявилось, що серед чинників, які б спонукали до трансформації в сімейні ферми, 63,5% опитаних назвали державну підтримку, 18,7 — податкові пільги, 13,2 — доступ до гарантованих ринків збуту, 4,6% — інформаційну підтримку. Водночас 60,6% респондентів вважають, що при створенні відповідних умов у сімейних фермерських господарств в Україні є майбутнє.

Неоднорідність господарств населення щодо розмірів потребує їх чіткої диференціації. В усіх розвинених країнах світу встановлено порогові показники, досягнувши яких сільське домашнє господарство вважається вже не підсобним, а фермерським: у США — це дохід у розмірі 1 тис. дол. за рік, у Німеччині — утримання 1 га ріллі або 3-х корів чи 5-ти свиней, у Данії — 300 євро річного прибутку [1]. Вважаємо, що в Україні, крім розміру виручки, доцільно враховувати розміри сільськогосподарських угідь.

У процесі дослідження об'рунтовано варіанти подальшого розвитку ОСГ Івано-Франківської обл. відповідно до їх розміру та на основі проведеної оцінки виробничого потенціалу. Визначено такі групи господарств:

- ОСГ до 1 га, що зберігають непідприємницький статус. Ця площа може оброблятися без систематичного використання засобів механізації і не потребуватиме додаткового залучення трудових ресурсів. Основними напрямками спеціалізації цих господарств можуть стати овочівництво та вирощування свиней. Земельним кодексом визначено можливість їх розширення до 2 га, проте

3. Розрахунок ефективності виробництва продукції у сімейній фермі

Чисельність утримуваного поголів'я	Собівартість 1 ц продукції, грн	Затрати праці 1 ц продукції люд.-год	Товарність, %	Рівень рентабельності, % (з урахуванням оплати праці)	Рівень рентабельності, % (без урахування оплати праці)
<i>Молоко</i>					
4 гол.	1010	13,0	69,3	17,0	20,9
<i>Молодняк великої рогатої худоби</i>					
3 гол.	3085,5	29,0	92,0	8,2	9,5
<i>Молодняк свиней</i>					
10 гол.	4220,5	35,0	90,0	26,5	31,6
Джерело: власні дослідження авторів.					

формально це є критерієм підприємницького статусу;

- ОСГ, що мають у користуванні 1–2 га угідь, трансформовані у суб'єкти підприємницької діяльності без створення та зі створенням юридичної особи. Необхідною умовою такої трансформації є реєстрація голови господарства як підприємця-фізичної особи. Ці господарства потребуватимуть певного матеріально-технічного забезпечення. Спеціалізацію таких господарств можна здійснювати за м'ясо-молочним напрямом;

- ОСГ, що мають у користуванні понад 2 га угідь, трансформовані в малі сімейні фермерські господарства. Ці господарства можуть мати високий рівень матеріально-технічного забезпечення, площу 10 га і більше. Перспективним для них є оптимальне поєднання виробництва продукції рослинництва та тваринництва.

За результатами досліджень, проведено розрахунок витрат, визначено економічну ефективність виробництва продукції тваринництва типової сімейної ферми. Затрати та ефективність сільськогосподарської продукції визначалися з урахуванням оплати праці в загальних витратах, виходячи із середньої оплати людино-години. Собівартість власної продукції вираховано за анкетними даними типових господарств, а купованої, — за діючими, ринковими цінами.

У процесі групування встановлено, що десять господарств площею понад 1 га в середньому утримують 7 гол. великої рогатої худоби, з них 4–5 гол. корів, а також 5–7 гол. свиней. Відповідно розраховано економічну ефективність функціонування

створеної середньостатистичної сімейної ферми.

За результатами досліджень, при утриманні 4-х корів собівартість молока становить 1010 грн/ц. Затрати праці на 1 ц продукції 13 люд.-год. Завдяки налагодженій реалізації молока місцевим жителям і переробним підприємствам товарність продукції становитиме 69,3%. Рівень рентабельної, відповідно 17% з урахуванням оплати праці та 20,9% без урахування оплати праці. При утриманні 3-х гол. великої рогатої худоби собівартість 1 ц продукції становитиме 3085,5 грн, затрати праці на 1 ц — 29 люд.-год. Рівень рентабельності великої рогатої худоби з урахуванням оплати праці становить 8,2%, без урахування оплати праці — 9,5%.

Утримання 10-ти свиней у господарстві забезпечується використанням у відгодівлі власно вирощених кормів, що значно підвищує рентабельність галузі свинарства, рівень якої становитиме 26,5% з урахуванням оплати праці.

У результаті використання власних ресурсів — сільськогосподарських угідь, вирощених кормів, молодняку тварин, праці та фінансових ресурсів — господарства селян отримують продукцію для власного споживання, реалізації на ринку та продовження виробництва (табл. 3).

Критерієм оцінки конкурентоспроможності господарювання цього типу господарств є рівень витрат ресурсів або величина собівартості продукції. Тобто господарство є конкурентоспроможним завдяки мінімальній величині собівартості продукції, що досягається використанням у виробництві власної

сільськогосподарської техніки та визначенні раціонального розміру господарства.

Для подальшого розвитку ОСГ та підвищення ефективності виробництва у цій формі господарювання потрібно вирішити низку питань. До основних можна віднести: організацію забезпечення населення сортовим насінням, садивним матеріалом, племінним молодняком худоби і птиці, кормами, мінеральними добривами, засобами захисту рослин, садово-городнім інвентарем; поліпшення ветеринарного обслуговування; організацію технологічного й технічного забезпечення виконання сільськогосподарських робіт, транспортного й сервісного

обслуговування; впровадження у виробництво надійної у використанні мінітехніки й технологічного обладнання для механізації трудомістких процесів у рослинництві і тваринництві; запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування та пенсійного забезпечення; сприяння ОСГ в організації кредитних спілок, обслуговуючих кооперативів для надання послуг із заготівлі, зберігання, переробки та збуту сільськогосподарської продукції, спільного використання технічних і транспортних засобів із метою забезпечення товаровиробників матеріально-технічними ресурсами.

Висновки

Розвиток ОСГ є важливою передумовою розвитку ОТГ, зокрема сільських і селищних. Нині велика кількість сільського населення мігрує у міста в пошуках зайнятості, що ставить під загрозу існування окремих селищ, незважаючи на їх високий аграрний потенціал. Зацікавленість у виробництві сільськогосподарської продукції та збільшення обсягу її виробництва ОСГ дасть змогу підвищити рівень зайнятості, підвищить рівень життя населення відповідної ОТГ, стимулюватиме додаткове формування грошових потоків. На рівні ОТГ доцільно, з одного боку, вживати заходів, які стимулюватимуть розвиток ОСГ в наявній формі, з другого — заходи, що сприятимуть зміні

організаційно-правової форми та створенню сімейних ферм. Організацію цих заходів доцільно регламентувати згідно з розміром наявних ОСГ, що переважають на території ОТГ. Для членів ОСГ трансформація у сімейні ферми має як переваги, так і недоліки. Основним недоліком для сільських жителів є оподаткування їхньої діяльності, проте додаткова вигода в масштабі виробництва, можливість кращого матеріально-технічного забезпечення і відповідне зниження трудозатрат, доступність державної підтримки має активізувати їх діяльність у цьому напрямі. Значна кількість ОСГ уже досягла розмірів невеликих сімейних ферм і стала резервом розширення фермерства в Україні.

Nemish D.¹, Humeniuk M.², Balaniuk I.³, Shelenko D.⁴, Sas L.⁵

^{1, 2}Precarpathian State Agricultural Experimental Station of the Institute of Agriculture of Carpathian Region of NAAS, 21-A Bandery Str., Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine; ³⁻⁵Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenka Str., Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine; e-mail: ¹dmytro.nemish@gmail.com, ²maryana.gumenyuk@gmail.com, ³ifbalaniuk@gmail.com, ⁴diana.shelenko@pnu.edu.ua, ⁵liudmyla.sas@pnu.edu.ua; ORCID: ¹0000-0002-8775-9305, ²0000-0001-8420-9730, ³0000-0002-8320-6383, ⁴0000-0002-9214-7258, ⁵0000-0003-2053-0394

Prospects for the development of personal peasant farms in the context of administrative decentralization

Goal. To reveal the modern features of the functioning of personal farms (PF), to highlight the main problems and prospects for their development. **Methods.** The methodological basis of the study formed general and special methods: abstract, analysis and synthesis, comparative, graphical, analytical groupings, sociological, computational and constructive. **Results.** The analysis of the structure of agricultural products is carried out. It is established that the share of PF in its production is significant and will contribute to the food supply of the region. Research confirms that the specialization of PF is regulated by the area of available agricultural land and production. It is determined that the development of these farms, turns them into major producers of most types of agricultural products. PF can compete with the public sector in some aspects

of its activities, to promote the restructuring of the agricultural sector of the economy, to influence the change of land, property and labor relations. The main problems in their activities are the low level of technical equipment, high cost and complexity of products, limited financial resources and sales opportunities, changes in the socio-demographic situation in rural areas. The newly created united territorial communities (UTC) may solve these problems. **Conclusions.** The development of PF in a market economy is one of the conditions for the survival

of the modern rural family. Several options for the transformation of PF depending on their area have been identified, in particular, the transformation into family farms. At the level of UTC, it is advisable to use measures aimed at stimulating the development of PF in the existing form and in the form of family farms to increase the efficiency of the industry and improve the financing of rural residents.

Key words: *agricultural production volume, family farm, united territorial community (UTC).*

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovysnyk202102-10>

Бібліографія

1. Свиноус І.В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств: монографія. Київ: ТОВ «Аграр медіа груп», 2010. 418 с.
2. Збарський В.К., Липов'як-Мелкозьорова А.І. Особисті селянські господарства — основа формування малого підприємництва на селі: наукова доповідь; за ред. В.К. Збарського. Київ: ННЦ ІАЕ, 2011. 106 с.
3. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 37–49.
4. Шпичак О.М., Свиноус І.В. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами — витрати, ціни, ефективність: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2008. 320 с.
5. Kozak I., Balaniuk I., Szelenko D. et al. Traditional village system — case study from the Krempna Commune (Poland). *Ekolygia (Bratislava)*. 2019. V. 38, № 1. P. 87–100. doi: 10.2478/eko-2019-0007
6. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.
7. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 11–19.
8. Яворська Т.І. Тенденції державної підтримки сільського господарства Польщі. *Економіка АПК*. 2011. № 4. С. 166–172.
9. Гоблик В.В. Типологія особистих селянських господарств як передумова регулювання їх розвитком. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія: Економіка. 2016. Вип. 1. С. 23–28.
10. Губені Ю.Е., Коверко Ю.А. Розвиток особистих селянських господарств в умовах адміністративної децентралізації. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 68–74.
11. Тернівський Т. Український феномен: особисті селянські господарства мають змінити статус. *Рідне село* від 13.12.2013. Режим доступу: <http://ridneselo.com/node/9781>
12. Шепель Т. Теоретичні основи функціонування особистих селянських господарств. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. *Економічні науки*. 2018. № 33. С. 50–57.
13. *Експрес випуск*. Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області. URL <http://www.ifstat.gov.ua> (дата звернення: 12.10.2020).
14. Губені Ю.Е., Коверко Ю.А., Оліщук П.О. Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституціональних змін. *Економіка України*. 2017. № 3. С. 59–67.